

Pokus o identifikaci stran na "levo-pravém" kontinuu

Politické spektrum v České republice v roce 1991

JAROSLAV HUDEČEK*

Sociologický ústav ČSAV, Praha

An attempt at the identification of parties along the "left-right continuum

The political spectrum in the Czech Republic in 1991

Abstract: The author tries to map the Czech political spectrum in 1991 along the dimensions of the "left-right" continuum. He characterizes: 1) the comprehension of the concepts "left wing", political "center", "right wing" in the Czech political scene; 2) the evaluation criteria of political parties to socioeconomic problems; 3) the content differences along "left-right" continuum. On the basis of the results of an expert inquiry the author constructs a scheme for the placement of political parties along the political spectrum as well as its basic dimensions.

Sociologický časopis, 1992, Vol. 28 (No. 2: 275-283)

1. Úvodem

23. ledna 1990 byl Federálním shromážděním ČSFR přijat zákon o politických stranách, který stanovil podmínky pro působení politických stran. Bezprostředně poté dochází k velkému nárůstu nově vznikajících stran i k obnovování činnosti stran zaniklých po roce 1948. Před parlamentními volbami v červnu 1990 bylo registrováno již 77 politických stran a hnutí, dalších asi 30 o registraci žádalo.¹ O rok později bylo v Československu registrováno 78 politických stran.

Součástí výzkumného projektu "Změny politického systému" (Sociologický ústav ČSAV), je také analýza problémů spojených s utvářením systému více stran.² V této souvislosti se pokoušíme zmapovat české politické spektrum a odpovědět na otázky typu:

-) jak jsou chápány pojmy "levice", "pravice", "střed";
-) zda lze politické strany zařadit v klasické dimenzi "levo-pravého" kontinua;
-) jak představitelé stran sami zařazují vlastní stranu;
-) co charakterizuje politické strany zařazené na různých místech politického spektra.

¹ Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Jaroslav Hudeček, Sociologický ústav ČSAV, Mládežnická 1, 110 00 Praha 1, telefax: +42 2 235 78 88.

² Pro srovnání - v sousedním Rakousku statistiky z roku 1991 uvádějí počet 100 registrovaných stran; z nich ale asi v počtu 90 jsou zastoupeny různé strany zelených a alternativní strany [Model 1991].

³ První data a informace, ze kterých vycházíme, byla získána užším výzkumným kolektivem tohoto projektu (L. Brokl, Z. Mansfeldová, J. Hudeček, I. Krbcová).

Zkušenosti západních volebních výzkumů ukazují, že průměrný volič je schopen ohodnotit politické strany z hlediska jejich příslušnosti k "levici", "pravici" nebo "středu" a tyto pojmy jsou v průměrné populaci srozumitelné (blíže viz [Pappi 1983, Barnes 1971]). Na rozdíl od naší populace se volič v tradiční demokratické společnosti lépe orientuje v relativně "průhlednější" politické scéně s výrazně menším počtem stran, které vstupují do voleb.

Nicméně existují v poslední době rovněž výzkumy domácí provenience, identifikující u různých skupin populace politické postoje v termínech "levo-pravo", zkoumající zařazování různých stran (hnutí) voliči na kontinuu "levice-pravice" apod. (viz např. výzkumy realizované prostřednictvím AISA, STEM nebo IVVM) [Rezler 1991]. Dále jsou prezentovaná zjištění založena na expertním hodnocení politického spektra. Soubor expertů měl 34 osob, z toho zhruba 1/3 tvořili představitelé politických stran reprezentovaní předsedy a místopředsedy, dále zde byli zastoupeni politologové, historici, sociologové, právníci.

Současné byly uskutečněny řízené rozhovory s představiteli politických stran a hnutí. Cílem byla identifikace sympatií či antipatií jednotlivých politických stran k jiným stranám a hnutím, názorů na vytváření koalic, hodnocení projektu sociální a ekonomické reformy, rozdílů v orientaci stran na různé sociální skupiny, hodnocení výsledků parlamentních a komunálních voleb v roce 1990 atd. Formulovali jsme rovněž otázky, jak konkrétní strana chápe pojmy "levice" a "pravice" na naší současné politické scéně. Předložený text je pouze dílčí informací z části řešené tematiky a týká se především problematiky zařazování stran na škále "levo-pravého" kontinua a hodnocení vlastního obsahu pojmů "levice", "střed", "pravice" na české politické scéně. Text chápeme jako jeden z možných pohledů a analýz na počátky utváření systému více stran v České republice.

2. Politické spektrum v České republice v roce 1991

Námítky proti používání termínů, jako jsou např. "levicová" orientace, "pravicová" orientace, "politický střed", "krajní levice" apod., spočívají především v argumentaci, že hodnotitel mnohdy ani neví, co se za takovými pojmy skrývá. Domníváme se, že jde o námítky oprávněné, zvláště jsou-li vyslovovány pro případ takové společnosti, ve které se po dlouhém období neexistence systému více stran tento systém teprve utváří.

2.1. Identifikace obsahových rozdílů na "levo-pravém" kontinuu

Pokusili jsme se pomocí sémantického diferenciálu identifikovat obsah výše uvedených termínů.³ Nejprve jsme souboru představitelů politických stran (tvořili jej předsedové, resp. místopředsedové stran) předložili 6 dvojic různě orientovaných pojmů:

- kolektivismus-individualismus;
- etatismus-liberalismus;
- egalitářství-diferenciace;

³) Vybraným představitelům politických stran jsme předložili dvojice polárně orientovaných kategorií pojmů umístěných na škále od 1 do 9.

- centralismus-decentralismus;
- plán-trh;
- kosmopolitismus-nacionalismus.

Základem pro konstruování párových pojmů byla mj. obsahová analýza programů politických stran. Formulovali jsme pracovní hypotézu v tom smyslu, že zařazení stran na "levo-pravém" kontinuu koreluje s orientací těchto stran podle výše uvedených polárních kategorií. Smysl použité techniky i jednotlivé pojmy byly dotazovaným předem objasněny a jak se ukázalo, bez problémů s nimi na škále pracovali. Úkolem dotazovaných bylo vybrat na každé škále párových pojmů tu hodnotu, která je podle jejich názoru blíže ideové orientaci, programovým cílům jejich strany (např. strana, která klade důraz spíše na centrální formy řízení, volila z bodů škály "centralismus-decentralismus" hodnoty blízké bodu 1, v opačném případě strana s akcentem na decentralismus volila hodnoty blízké opačnému krajnímu bodu škály atd.). Výsledky tohoto pokusu hodnotíme "střízlivě". Použitý způsob identifikace "obsahu" politického spektra má spíše experimentální charakter.

Údaje v tabulce 1 mohou naznačovat tendence, které bychom chtěli v dalších etapách naší práce hlouběji analyzovat. Strany zařazené na různých místech "levo-pravého" kontinua zaujímají i různé hodnotící postoje k uvedeným kategoriím; některé z těchto kategorií patrně diferencují strany mezi sebou více (například škály: "etatismus-liberalismus", "kolektivismus-individualismus", "plán-trh"), jiné kategorie méně.

V další fázi, do které vstoupili spolu s představiteli stran již výše zmiňovaní experti, byl takto rozšířenému souboru (34 osob) předložen seznam 18 politických stran. Obsahoval strany s celostátní nebo republikovou, českou působností, z toho 9 stran bylo stranami parlamentními (měly své zástupce ve Federálním shromáždění).⁴

Politické strany v tabulce 2 jsou seřazeny podle naměřených hodnot v intervalu od 1 do 9.

Vysoká míra shody v hodnocení mezi experty existuje v zařazení stran ke krajním bodům škály - u KSČM (směrodatná odchylka 0,6) a v zařazení Sládkovy

⁴) Expertům byla předložena škála s označenými body 1, 2, 3 ... 9 s instrukcí, že bod 1 na škále značí "krajní levice", bod 9 "krajní pravici". Experti poté přiřazovali jednotlivým stranám uvedeným v seznamu (pořadí stran nebylo fixní) hodnoty vyznačené na škále. Mohli bychom samozřejmě diskutovat o technice měření, zda použít škálu v podobě úsečky nebo v podobě půlkruhu, zda devíti- či vícebodová škála atd. Při rozhovorech s představiteli politických stran jsme si ověřili, že takto viděné schéma politického spektra ve většině případů akceptují. Zařadit svoji stranu na škále politického spektra odmítli pouze dotázaní Strany zelených a Hnutí za občanskou svobodu s poukazem na pluralitní charakter jejich strany či hnutí. Řešitelé projektu si jsou nicméně vědomi omezení použitých technik, do jisté míry i zjednodušení prezentovaného obrazu zkoumané reality.

Do konečného zpracování byly zahrnuty údaje získané od 32 expertů. Hodnocení dvou expertů nebyla z důvodů vysoké míry nekonzistence hodnocení do zpracování zařazena.

Republikánské strany (0,5). Totéž lze konstatovat o zařazení tzv. tradičních stran - ČSL a ČSS (směrodatná odchylka v rozmezí 0,8 - 1,0).

Výraznější difference mezi experty (směrodatná odchylka v intervalu od 1,5 do 1,7 bodu) zaznamenáváme u LDS, KAN, HSD-SMS, strany Československý národní kongres a Svobodného bloku a jsou patrně důsledkem jejich "snížené čitelnosti" na politické scéně. Tyto strany experti zařazují na škále od "levice" přes "střed" až ke "krajní pravici".

Srovnáme-li zařazení nezávislých expertů se sebezařazením strany jejími představiteli (předsedou nebo místopředsedou strany), pak až na výjimky (Svobodný blok, ČSNK) je optika představitelů stran orientována blíže ke středním hodnotám škály, zatímco zařazení expertů je řádově o 1 až 2 body blíže k levému, resp. pravému okraji škály. Zjištění, že vlastní strana je zařazována spíše ke středním hodnotám škály, není v této souvislosti překvapující. Zkušenosti, které máme z rozhovorů s představiteli politických stran tuto tendenci také potvrzují. Zaznamenali jsme často argumentaci tohoto typu: "... v důsledku předchozího vývoje se většina stran orientuje spíše doprava; proto se naše strana snaží být jakýmsi rovnovážným faktorem politiky."

Z aplikované devítibodové škály "levo-právěho" kontinua jsme na základě analýzy získaných empirických údajů a zkušeností ze šetření podobného typu (viz například výzkumy Fessel + GFK Institutu ve Vídni, výzkumy AISA, IVVM apod.) odvodili škálu o pěti bodech; body značíme jako: 1 - krajní levice (bod 1 původní škály), 2 - levice (body 2, 3 původní škály), 3 - střed (4, 5, 6), 4 - pravice (7, 8) a 5 - krajní pravice (9). (Při speciálních úlohách by bylo patrně možné relativně široký střed z původní škály dále specifikovat jako "levý střed" a "pravý střed".)

2.2. Pokus o identifikaci základních částí politického spektra v České republice

S vědomím toho, že soubor našich expertů je relativně malý (32 platných případů), pokusili jsme se obohacení o poznání získané předcházejícími analytickými postupy určit základní dimenze českého politického spektra. (Vzhledem k možnému rozsahu tohoto textu prezentujeme na tomto místě z aplikovaných vícerozměrných analýz pouze výsledky získané pomocí faktorové analýzy).

Identifikovali jsme šest základních faktorů. Z toho první tři faktory (viz tabulka 3) se podílejí 54,5 % na vysvětlení celkové variance a mají univerzálnější charakter než zbývající tři faktory.

Základní dimenze pohledu na politické strany charakterizuje: Faktor 1 je univerzální faktor, v němž jsou zastoupeny pouze strany zařazené blíže k pravému okraji škály politického spektra. Lze jej nazvat jako "strany od pravice ke krajní pravici" (SB, RU-SB, PŽS, SPR-RSČ). Faktor 2 představuje reprezentanty tzv. klasické pravice současné politické scény - ODS, KDS, LDS, ODA. Faktor 3 má vysoké faktorové zátěže u stran představujících neradikální, v období sběru našich dat spíše "umírněnou" levicí (ČSSZ, SZ, ČSSD).

Další faktory jsou slabší. Faktor 4 zahrnuje dvě strany, které se nacházejí podle jiných analýz na různých místech škály "levo-právěho" kontinua (KAN, ČSL). Pracovně by snad bylo možné nazvat tuto dimenzi "od pravice k pravému středu".

Faktor 5 je dimenzí "od středu k levíci", jsou v něm zastoupeny OH, HSD-SMS, ČSS a ČSSD. Faktor 6, který má nejnižší podíl na vysvětlení celkové variance, je syčen jedinou stranou - KSČM - reprezentující dimenzi krajní levice. (Mimo uvedené dimenze zůstala strana ČSNK).

Pokusme se o konstrukci schématu umístění jednotlivých stran na "levo-pravém" kontinuu. Vycházíme přitom z analytických údajů uvedených v tabulce 2 a z výsledků faktorové analýzy (tabulka 3).

3. Závěry

1) Expertní šetření i rozhovory s představiteli politických stran prokázaly, že strany a hnutí teprve hledají své místo v tvořícím se systému politických stran. Na tomto konstatování nemění nic ani skutečnost, že většina dotázaných zařazovala své koaliční partnery či konkurenční strany (včetně strany vlastní) na škále znázorňující "levo-pravé" kontinuum bez větších problémů.

2) Pro českou politickou scénu v roce 1991 bylo mj. charakteristické:

- a) majorita stran směrem od pravého středu politického spektra až po krajní pravici;
- b) minimum stran s levicovou orientací;
- c) početné zastoupení stran od levého středu až po pravý střed politického spektra.

3) Jedním z hlavních politických dělítek stran zastoupených na různých místech "levo-pravého" kontinua je v západních demokraciích uváděn vztah stran k sociálně ekonomickým problémům země. [Kaase, Klingemann 1983].

Na základě výsledků z rozhovorů s představiteli politických stran lze charakterizovat, alespoň v hrubých rysech, která hodnotící kritéria sociálně ekonomických problémů se spojují se stranami "levice", "pravice" a se stranami "politického středu" na české politické scéně (viz podle rozdělení stran v politickém spektru ve schématu 1):

Strany "levice a krajní levice" - formulují vážné výhrady proti koncepci a způsobům provádění ekonomické reformy i proti jejím vedoucím činitelům (ČSSD, KSČM), zdůrazňují význam celospolečenské samosprávy se zahrnutím samosprávy výrobní, kritizují provádění restitucí, které jsou údajně překážkou ekonomické reformy (KSČM), odmítají růst nezaměstnanosti; jsou vesměs proti komercializaci kultury (ČSDF, LA, ČSSD) a kritizují nepropracovanost sociální reformy; požadují a předkládají koncepty "husté" zachytne sociální sítě (ČSSD). Strany levice upozorňují na to, že před volbami 1990 žádná politická síla neměla privatizaci, tak jak je realizována, ve svém volebním programu; kritika "malé privatizace"; prosazování předkupního práva zaměstnanců (ČSSD); výhrady k nekontrolovatelnému vstupu zahraničního kapitálu.

Strany politického "středu" - prosazují tržní hospodářství, ale současně i zabezpečení sociálních jistot; v ekonomické oblasti jsou jejich programy orientovány spíše liberálně, v sociální oblasti zdůrazňují sociální spravedlnost a sociální citění (neznamená to ale, že jsou pro rovnostářství). Používají velmi často termínu

"sociální tržní hospodářství" (strany levého středu ČSSZ, ČSS). Strany tendující k pravému středu kritizují malou a velkou privatizaci, prosazují různé formy vlastnictví (od státního, obecního, soukromého až po vlastnictví charitativních organizací). Jsou pro neomezený přístup zahraničního kapitálu (ČSNK). Kladou důraz na individuum, ale neodmítají zcela myšlenky kolektivismu.

Strany "právice a krajní právice" - vesměs podporují hlavní koncept ekonomické reformy, jsou pro rychlý rozvoj soukromého podnikání; v orientaci stran je zdůrazněn zájem o soukromé podnikatele, živnostníky. Jsou pro "šokovou ekonomickou terapii", podporují hlavní představitele probíhající ekonomické reformy (ČSL, ODA, ODS, KAN). Jsou vesměs pro to, aby stát řešil sociální problémy, ale zároveň upozorňují, že sociální jistoty nelze garantovat v takové míře jako dosud. Prosazují neústupnost různým sociálním tlakům (ODS, ODA). Jsou pro diferenciaci v řešení sociálních problémů, odpovědnost je třeba přenést ze "státu na lidi". Zdůrazňují úlohu individua a rodiny.

Pro strany krajní právice je navíc typická silná vlastenecká orientace, rovněž ale ostrý nesouhlas s realizovanou koncepcí ekonomické reformy - preferují radikálnější formy ekonomické reformy.

Tabulky

Tabulka 1. Obsahová charakteristika "levo-pravého" kontinua
(průměry ze škály 1-9)

Kategorie	Strany						SD
	krajní levice	levice	středu	pravice	krajní pravice	průměr celkem	
(1)kolektivismus-							
(9)individualismus	3,0	4,5	6,7	8,6	9,0	6,8	(2,4)
(1)etatismus-							
(9)liberalismus	4,0	4,7	8,7	7,9	9,0	7,0	(2,2)
(1)egalitářství-							
(9)diferenciace	6,0	6,0	6,7	7,4	8,0	6,4	(1,8)
(1)centralismus-							
(9)decentralismus	7,0	7,2	8,2	8,1	9,0	7,9	(1,2)
(1)plán-							
(9)trh	4,0	5,7	7,7	8,0	9,0	7,0	(1,8)
(1)kosmopolitismus-							
(9)nacionalismus	5,0	4,7	4,5	4,1	7,0	4,7	(1,7)

Tabulka 2. Zařazení politických stran⁵ podle škály "levo-pravého" kontinua (škála 1-9) (medián,průměr)

Název	Hodnocení expertů			sebezařazení*)
	medián	průměr	směrodatná odchylka	hodnota
levá strana kontinua				
KSČM	1,0	1,4	0,6	3,0
ČSDF	2,0	2,6	1,2	4,0
ČSSD	3,0	3,1	1,1	4,0
ČSSZ	4,0	3,8	1,0	5,0
ČSS	4,0	4,0	0,8	4,0
SZ	4,0	4,1	1,1	**)
OH	5,0	5,3	1,3	-
HSD-SMS	5,0	5,5	1,6	-
ČSNK	5,0	5,7	1,7	7,0
ČSL	6,0	6,1	1,0	6,0
LDS	6,5	6,4	1,5	-
KDS	7,0	6,7	1,1	-
PŽS	7,0	6,7	1,3	6,0
ODA	7,0	6,9	1,4	-
ODS	7,0	7,2	1,2	-
KAN	8,0	7,3	1,5	-
RU-SB	8,0	7,4	1,2	6,0
SB	8,0	7,4	1,5	9,0
SPR-RSČ	9,0	8,8	0,5	7,0
pravá strana kontinua				

Poznámky: *) pouze u vybraných stran

**) uvádí, že stojí mimo politické spektrum

⁵) KSČM - Komunistická strana Čech a Moravy; ČSDF - Československé demokratické fórum; ČSS - Československá strana socialistická; ČSSZ - Československá strana zemědělská; SZ - Strana zelených; OH - Občanské hnutí; HSD-SMS - Hnutí za samosprávnou demokracii-Společnost pro Moravu a Slezsko; ČSNK - Československý národní kongres; ČSL - Československá strana lidová; LDS - Liberálně demokratická strana; PŽS - Podnikatelsko-živnostenská strana; ODA - Občanská demokratická aliance; KDS - Křesťansko-demokratická strana; ODS - Občanská demokratická strana; KAN - Klub angažovaných nestraníků; RU-SB - Republikánská unie-Svobodný blok; SV - Svobodný blok; SPR-RSČ - Sdružení pro republiku-Republikánská strana Československa.

Tabulka 3. Základní dimenze politického spektra v ČR 1991

Faktory a jejich podíl na vysvětlení celkové variance	Obsah faktorů (strany)	Faktorová zátěž
Faktor 1 (30,8 %)	SB RU-SB PŽS SPR-RSČ	0,862 0,847 0,712 0,520
Faktor 2 (12,2 %)	LDS ODS ODA KDS	0,872 0,820 0,762 0,749
Faktor 3 (11,5 %)	ČSSD SZ ČSSZ	0,775 0,758 0,652
Faktor 4 (8,9 %)	KAN ČSL	0,779 -0,743
Faktor 5 (8,6 %)	ČSDF HSD-SMS OH ČSS	0,859 0,534 0,512 0,435
Faktor 6 (6,5 %)	KSČM	0,836

Schéma 1. Politické spektrum v České republice v roce 1991

								ODS		
								KDS		
			ČSSZ					ODA	RU	
			ČSS	OH				LDS	SB	
KSČM	ČSDF	ČSSD	SZ	HSD-SMS	ČSNK	ČSL	PŽS	KAN	SPR-RSČ	
krajní levice			levý střed			pravý střed			krajní pravoce	
LEVICE			STŘED			PRAVICE				

JAROSLAV HUDEČEK je odborným pracovníkem Sociologického ústavu ČSAV. Zabýval se výzkumem sociální struktury, výzkumem mládeže a v posledních letech se v rámci projektu "Změny politického systému" věnuje problematice sociálních souvislostí procesů politické transformace. Podílí se na spolupráci s řadou zahraničních institucí, zejména při zkoumání otázek politické orientace. Z posledních publikací: *The Czechoslovak Youth in the Process of Social Changes - a New Life Orientation*, in: *The Young People of Eastern and Western Europe: Values, Ideologies and Prospects*, ed. L. Tomasi, Reverdito Edizioni, Trento, 1991, str.319-323; *Erste Schritte der tschechoslowakischen Gesellschaft im Transformationsprozess (Erkenntnisse und Forschung)* in: *Sozialwissenschaften im Transformationsprozess (Erfahrungen-Ansätze-Analysen)*, Michael Thomas (Hrsg.) Akademie Verlag GmbH Berlin (se Zdenkou Mansfeldovou).

Literatura

- Barnes, S. H. 1971. "Left, Right and the Italian Voter." *Comparative Political Studies* 4: 157-175.
- Federální shromáždění České a Slovenské federativní republiky. 1991. Informační materiál. Praha.
- Kaase, M., H. D. Klingemann. 1983. *Wahlen und politisches System*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Model Rakousko - postavení politických stran v demokracii. 1991. Sborník. Wien: Renner-Institut.
- Pappi, F. U. 1983. "Die Links-Rechts Dimension des deutschen Parteiensystems und die Parteipräferenz - Profile und Wählerschaft." S. 422-441 in *Wahlen und politisches System*, hrsg. M. Kaase, H. D. Klingemann. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Rezler, L. 1990. *An attempt to identify background of political left and right continuum in Czechoslovakia*. Praha: SoÚ ČSAV.

Summary

An analysis of the processes connected with the formation of a multi-party system was, among other things, a part of the research project "The Changes in the Political System in the CSFR" (which was conducted by the Institute for Sociology of the Czechoslovak Academy of Sciences). By means of a survey that was carried out in 1991, the dimensions of the classical left-right spectrum were rendered and analyzed. Directed interviews with the representatives of political parties formed a part of this inquiry as well.

In spite of the fact that most parties have so far looked for their place in the political system, one can already differentiate the parties according to the content dimension of the "left-right" continuum, which is defined, for instance, by such polar pair categories as "collectivism-individualism", "etatism-liberalism", "egalitarianism-differentiation", "plan-market", and so on.

Six basic dimensions in the political spectrum in the Czech Republic have been identified. The parties situated in the direction from right-of-center to the extreme right wing form the basic dimension; the parties situated from left-of-center to right-of-center are significantly represented as well. The evaluation criteria of topical socioeconomic problems are markedly differentiated among the parties situated in different places on the political spectrum. In the final summary the basic features of the left wing and right wing, including the political center are characterized according to the above-mentioned criteria.